

БАЛКАНСКИТЕ НЕРЕДОВНИ ВОЙСКИ КАТО КОМПОНЕНТ ОТ ВОЕННОТО ДЕЛО НА ИМПЕРИИТЕ ПРЕЗ ДЪЛГИЯ ХVІІІ ВЕК

Александър Стоянов
Институт за исторически изследвания,
Българска академия на науките, България

BALKAN IRREGULAR FORCES AS A COMPONENT OF IMPERIAL ART OF WAR DURING THE LONG 18TH CENTURY

Aleksandar Stoyanov
Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract: During the long 18th century, irregular Balkan troops played a crucial role in the military and political dynamics of the Habsburg, Ottoman, and Russian empires. Although each of these states maintained sizable regular armies, they often relied on locally recruited irregulars to strengthen their tactical capabilities and to exert their political influence over the frontier populations. This article examines how these three empires integrated Balkan irregular forces into their military systems during the wars that took place between 1683 and 1812. Moreover, the study explores the dual impact of these kinds of troops both on the battlefield performance of imperial armies and on the consolidation of imperial authority in the Balkan region.

Keywords: Ottoman Empire, Habsburg Empire, Russian Empire, Balkans, irregular forces, mercenaries

Историята на Балканския полуостров през XVIII век е свързана с дълга поредица от конфликти, ангажиращи вниманието на трите основни регионални сили – Османската, Австрийската и Руската империя. От гледна точка на логиката, по която възникват съответните конфликти, техните геополитически цели и оперативната насока на тяхното развитие, бихме могли да предложим една по-широка времева рамка за онова, което можем да разбираме като „Дългият XVIII век“. От гледна точка на тази поредица от „балкански войни“, честите конфликти за преразпределение на имперската периферия започват през 1683 г. с борбата между Хабсбурги и османлии за контрол над Средния Дунав и земите на днешна Хърватия и завършват с Руско-турската война от 1806–1812 г. – последната, която принадлежи на епохата на Стария режим и предшества установяването на Виенската система, бележеща началото на „Дългия XIX век“ (1814–1914). Погледнато от тази военно-политическа перспектива, „Дългият осемнадесети век“ за Балканите може да се определи като периода от 1683 до 1812 г.

Основните конфликти, изпъстрили този диапазон от 130 години, са разгледани в поредица от изследвания на различни историографски школи – както от страна на турските, руските и австрийските научни среди, така и от перспективата на френската, английската и германската историография. Определени аспекти на войните са засегнати и от полската историография, доколкото Жеч Посполита участва във Войната на Свещената лига и има отношение към Руско-турската война от 1768–1774 г. Темата за войните на великите сили резонно присъства и в отделните балкански историографии – българската, сръбската и гръцката. В българската историческа наука, основната заслуга за проучването на посочените конфликти се пада на Иван Първев (Parvev 1996; 2008). Най-новите изследвания, занимаващи се с чисто военната страна на имперското противопоставяне, са дело на автора на настоящата публикация (Стоянов 2018; 2022). Към тях следва да добавим труда за историята на Източния въпрос на Георги Генов (Генов 1925), който остава едно от най-задълбочените изследвания за мястото на българите в политиката на великите сили вече 100 години след издаването си.

От гледна точка на руската историческа наука, най-новото изследване на темата за войните на Русия с Османската империя е дело

на Александър Широкоград (Широкоград 2000), който съчетава богатата изворова база на руските архиви със съвременен прочит, уви – повлиян и от развитието на политическата конюнктура в Русия през последните две десетилетия. Достиженията на австрийската историография са сполучливо обобщени в труда на Михаел Хохелиндер (Hochelinder 2023), проследяващ войните, довели до издигането на Австрия като водеща сила в Централна Европа. Интересна перспектива върху ролята на Балканите в генералната стратегия на Австрия и Русия дават съответно изследванията на А. Уес Мичъл (Mitchel 2018) и Джон ЛеДон (LeDonne 2003). Опит за обрисване на османската генерална стратегия прави Бурак Кадерджан в своята едноименна статия (Kadercan B. 2017). Отделни изследвания се фокусират върху развитието на конкретни общности от балкански нередовни части – например изследването на Кейтрин Брейсуел за ускоците от Сен (Bracewell 2011).

Целта на настоящото изследване е да дефинира ролята на балканските нередовни части в контекста на имперското противопоставяне и да посочи по какъв начин трите империи, съревноваващи се за Балканите, употребяват местните войски както с цел повишаване на своята оперативна ефективност, така и за да засилят своя политически имидж в очите на местното население. С оглед на модерните тенденции в световната историография е от огромно значение да се преразгледа и преоцени ролята на местното население не като пасивен обект на имперската политика, а като активен участник в историческите процеси. Същевременно си струва да видим как едва проходящите национални идентичности на сърби, българи, румънци и гърци се използват от мултиетническите империи както като средство за легитимация пред тях, така и за утилизация на местното население.

Преди да преминем към същността на настоящото изследване, необходимо е да направим кратък обзор на военното дело на Балканите през Дългия XVIII век и на спецификите на имперските армии, действащи по регионалните бойни полета.

ИМПЕРСКИТЕ АРМИИ ПРЕЗ ДЪЛГИЯ ХVІІІ ВЕК

Военното дело в Европа през ХVІІІ век бележи края на прехода от средновековното към модерното изкуство на войната. Този процес е свързан както с различните измерения на т. нар. „Военна революция“ (Black 1994), така и с промените в администрирането и финансирането на бойните действия (Storrs 2009). Балканите и Източна Европа навлизат сравнително по-късно в дебата за това как епохата на Просвещението донася качествени и количествени изменения във военното дело (Davies 2007; 2011). Въпреки това, историческата наука вече достатъчно ясно е очертала основните параметри, по които се водят войните на Балканите през ХVІІІ век.

Всяка една от трите империи, ангажирани в конфликтите, разполага с по три основни компонента на своите сухопътни сили. Първият и най-важен са редовните войски. Това са онези контингенти в съответните армии, които служат целогодишно и – поне на теория – нямат други ангажименти освен да се сражават. Османската империя е първата от трите държави, която създава своя редовна армия в лицето на еничарите още в началото на ХV век. Хабсбургите формират първите си постоянни полкове в хода на Тридесетгодишната война, докато в Русия появата на редовни войски се свързва с реформите на Иван ІV Грозни в средата на ХVІ век и създаването на стрелците. Хабсбургите залагат на войски, които получават доходите си директно от владетеля и не се ангажират с никаква стопанска дейност (Hochelinder 2023). В Романова Русия стрелците се ползват с правото да се занимават със земеделие и търговия като основна компенсация вместо изплащането на редовни заплати. Тази практика се запазва до реформите на Петър І и разформироването на корпуса след 1698 г. Впоследствие редовните полкове, създадени от Петър след 1701 г., оперират изцяло чрез държавно финансиране, следвайки австрийския модел (Galeotti 2024).

В османската система еничарите започват като войска, финансово подчинена на Портата, но постепенно се превръщат в стопански активни поданици на падишаха. Това се случва през ХVІІ и ХVІІІ век, когато османската елитна пехота получава право да притежава имущество, да се занимава с търговия и да предава позицията си на своите наследници (Aksan 2022). По този начин Османската империя

поема в обратна посока на развитие спрямо своите съседи, което обуславя и понижаващата ѝ се военна ефективност.

Освен редовните войски, трите империи разчитат и на съединения, съставени от аристокрацията, нейните васали и наемници. Тези войски, които можем да наречем „провинциални“, се запазват най-дълго в практиката на Османската империя. Спахийската система е официално ликвидирана през 1831 г., макар че десетилетия по-рано Портата се отказва от фактическата употреба на тимариотите. Австрия никога не разполага с подчинени на държавата провинциални войски, получаващи условно право върху земи на база военна повинност. Вместо това векове наред Хабсбургите се борят да ограничат частните права на провинциалните елити. Въвеждането на аристократите и техните полкове като компонент на държавната армия през XVII век се оказва важна стъпка към ликвидиране на военната автономия на благородниците (Стоянов 2022). В Русия, подобно на Османската империя, наследената от Византия практика за използване на подчинени на държавата провинциални войски се запазва до края на XVII век, но – както и стрелците – тези болярски войски са разпуснати от Петър I след катастрофалната битка при Нарва (1700) и заменени с редовна армия (Стоянов 2015).

Третият важен елемент от армиите на Австрия, Русия и Османската империя са нередовните части. Общата характеристика на имперските военни системи е, че широко употребяват нередовни формирования, събирани от гранични поселения със специален статут, за да подсигурят както отбраната на своите граници, така и изпълнението на специфични тактико-оперативни задачи във време на война. Още от XVI век Хабсбургите използват масово отряди от хайдутти, набирани сред славяноезичното население на своите югоизточни провинции – днешните Словения и Хърватия. Към тях се добавят и пограничните части от Унгария и Трансилвания, оформящи общата система на т. нар. Военна граница (Стоянов 2022). Османската империя по сходен начин използва населението от граничните си санджаци като средство за допълване на действащите армии и провинциалните войски. Специален статут на помощни военни подразделения получава населението на Босна и Албания, но такъв се дава и на жителите на пограничните санджаци в българските и сръбските земи, както и на

населението, служещо за охрана на пътища и проходи (т. нар. *войнуци*). Русия също използва широко своята погранична популация, за да осигури леко въоръжени и маневрени подразделения, групирани след 1700 г. в хусарски, драгунски и казашки полкове. Към тези войски спадат и т. нар. войнишки поселения, изпълняващи ролята на териториална милиция за защита на границата, най-вече на територията на днешна Украйна (Стоянов 2018). Употребата на този тип нередовни войски бележи постоянен ръст през XVIII век, за което свидетелства участието им в Седемгодишната война (1756–1763) (Szabo 2007). Именно този последен тип войски са във фокуса на настоящия текст.

ИНТЕГРИРАНЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ ВОЙСКИ

Първата стъпка към употребата на местното население за целите на империите е интегрирането му в социално-политическите модели на трите монархии. За тази цел всяка от тях използва поредица от закони, административни ходове и форми на военна повинност, за да прикрепи това иначе непостоянно и трудно за контролиране население към своя държавен апарат.

Опитите на Хабсбургите за усвояване на пограничното население се отнасят към формирането на т. нар. Военна граница през XVII век. Причината за нейното появяване е постоянният натиск на османците върху владенията на Виена в Панония и Хърватия, както и прекъсването на пряката военна подкрепа между Испанските и Австрийските Хабсбурги след края на Тридесетгодишната война. Основите на системата са положени още през 1522 г., когато Фердинанд I (1526–1564) изпраща свои наемни войски, за да подсилят местните хърватски отряди, борещи се с усиливащите се османски набези. През 1533 г., след като наследява унгарската корона, Фердинанд I поставя контрола над пограничните войски в ръцете на регионални командири – процес, завършил до средата на 50-те години на XVI век.

Ключов елемент от изграждането на тази система е въвеждането на принципа на военната колонизация. Короната поема пълен контрол над граничната зона, след което започва да отдава земята на концесия на онези свободни селяни, които са готови да поемат военна

служба в замяна на обработваема земя и данъчни облекчения. Местното население се намира под пряката юрисдикция на императора, не дължи зависимост на унгарските и хърватските магнати и има право да излъчва свои командири (*войводи*) и локални магистрати (*кнезове*) (Rothenberg 1966: 5–10). Практиката произтича от средновековния франкски обичай за разделяне на граничните територии на марки и заселването им със свободни селяни-войни като основно население. От своя страна тази традиция, установена от Карл Велики през IX век, се корени в института на акритите в Източната римска империя. Тъй като всички земи и привилегии на т. нар. *гранцери*/граничари произтичат от короната, местното население на Военната граница остава напълно лоялно на императора и служи като опора на държавната власт срещу всякакви регионални надигания, които могат да застрашат както короната, така и привилегиите на *гранцерите*.

През 1630 г. Фердинанд II издава документа „*Statuta Vlachorum*“, който представлява важна стъпка към приобщаването на православните погранични заселници – най-вече сърби и власи – към отбраната на Военната граница. Документът им предоставя сходни права с тези на хърватите, германците и унгарците, които дотогава съставляват гръбнака на привилегированото гранично население. На „власите“ се позволява да се заселват свободно в съответните гранични зони, да обработват земи, да ползват данъчни облекчения и да избират свои предводители и съдии (Kršev 2011). Важно е да се подчертае, че под термина „власи“ тук се разбира население с определен начин на живот и поминък, а не конкретна етническа група. Значителна част от първоначалното „влашко“ население всъщност са сърби – бежанци от неуспешните въстания през 1594 и 1596–1597 г. Статутът урежда и редица въпроси, свързани с военната йерархия, като я централизира под контрола на генералите на отделните области. Същевременно се засилва ролята на големите семейни обединения (задруги) за поддържането на социалния ред по границата (Rothenberg 1966: 11–12).

Следващият важен етап от налагането и консолидирането на симбиозата между имперската власт и местното население е разширяването на Хабсбургската империя в Унгария и Сърбия в периода 1683–1717 г. След поредица от победи силите на Виена удвояват своите територии на изток и включват в пределите си значителни по обем

локални малцинства от власи и сърби. Освен чрез териториално присъединяване, броят на сърбите нараства драматично след 1699 г. поради масовата миграция от земите, останали под властта на Османската империя след мира от Карловац (1699). С овладяването на Банат и Трансилвания Виена получава възможност да възстанови старите практики за защита на източната унгарска граница, датиращи още от XIII век. Очертава се и цялостният профил на Границата – над 1000 км дължина и дълбочина между 20 и 60 км във вътрешността на империята. За да гарантират пълния контрол над границата, властите във Виена поставят системата от крепости, гранични застави (чардаци) и свободни поселения под директния контрол на Държавния военен съвет (Хофкригсрат) (Palfy 2000). През XVIII век отделните териториални отряди биват реорганизирани в гранични полкове, по-тясно интегрирани в имперската армия. Тази тенденция се ускорява от военновременните реформи по време на Войната за австрийското наследство (1740–1748) и Седемгодишната война (1756–1763).

Началото на XVIII век носи промяна и в отношението на Русия към балканските народи. След 1704 г. Петър I установява първите връзки с черногорци и сърби в контекста на стремежа за изграждане на православна мрежа на Балканите, която да подпомогне бъдещи войни с Портата. Тези усилия се засилват от миграцията на славяноезично православно население към Русия след големите антиосмански въстания от 1680-те години. От втората четвърт на XVIII век Русия задълбочава и разширява политиката на заселване на балканско православно население в Украйна. Основна причина за това е присъединяването на Левобрежна Украйна след Константинополския мир от 1701 г. и последвалото затвърждаване на руския контрол върху р. Днепър след Нишкия мир от 1739 г. Чрез своите успехи Русия влиза в директен контакт с балканското население и бързо осъзнава ползите от привличането на балкански общности като бъдещи колонисти и защитници на новоусвоените украински територии. Тази тенденция се ускорява след двете Екатеринини войни (1768–1774 и 1787–1792), когато Русия присъединява и Деснобрежна Украйна, както и териториите на Кримското ханство, доближавайки непосредствено своите земи до Балканите. Експедициите на руската армия и флот в Егейско море и създаването на временни гръцки, влашки и молдовски прави-

телства в контекста на Екатеринините войни се явяват допълнителен стимул за взаимодействието между Петербург и балканските народи (Стоянов 2018).

Докато Хабсбургите действат директно чрез администрацията на своята Военна граница, руснаците са принудени да работят чрез посредници. По времето на Екатерина I, Ана и по-късно Екатерина II, Северната империя възприема идеята за взаимодействие с определени локални агенти, които да служат като посредници между балканското население и руската държава.

Първият по-известен сърбин, рекрутиран от руските власти за набиране на заселници и войници за Украйна, е Йован Албанец. На 23 октомври 1723 г. той получава грамота от Петър I, с която поема ангажимента да набере сръбски преселници от хабсбургската Военна граница и да ги засели в Левобрежна Украйна. В замяна Албанец следва да получи ръководен пост в новото поселение, а сръбските заселници – земи и привилегии (Колектив 1986: 234). През 1727 г. броят на сръбските преселници става достатъчно голям, за да бъде сформиран Сръбският хусарски полк (Cerović 2002: 30). До началото на Войната за австрийското наследство техният брой достига 2123 души (Лещиловская 2003: 88). Опитът с привличането на Йован Албанец убеждава руските власти, че този модел на местно посредничество е успешен.

Впоследствие още няколко водачи на сръбски и балкански подразделения се издигат в редиците на руската армия, следвайки същия модел. През 1751 г. Йован Хорват, служещ в австрийската армия, постига договорка с правителството на Елисавета Петровна да осигури 3000 бойци, които да пресели в Украйна (Vasylenko 1955: 42). Броят на преселниците в средата на 1750-те става толкова голям, че са обособени две отделни области – Нова Сърбия и Славо-Сърбия, просъществували до средата на 1760-те. Славо-Сърбия, разположена около днешния град Бахмут, се превръща в място за разселване не само на сърби, но и на българи, гърци и румънци. Елисавета назначава за командири на двата местни полка сърбите Йован Шевич и Райко Прерадович, които, подобно на Хорват, се прочуват като посредници за организиране на балкански заселнически групи. Впоследствие техните наследници се превръщат в едри земевладелци в тази част на Руската империя.

През 1764 г., сред първите реформи на Екатерина II, двете сръбски области са ликвидирани и инкорпорирани в Новорусийската губерния (Katchanovsky et al. 2013: 584). Решението е взето след проведен одит на състоянието на Нова Сърбия и Славо-Сърбия. Установено е, че от над 50 000 души население само около 1850 са сърби, а от 4000 души, водещи се на служба, реално налични са 1264, като трима от записаните в списъците полковници са всъщност деца на 11, 13 и 14 години (Костяшов 2012: 39). Корупцията и злоупотребите провокират военен процес и премахване на местните привилегии – мярка, която засяга и други етнически полкове в руската армия, като например Българския и Македонския (Стоянов 2018).

Въпреки това руската администрация не се отказва да използва балкански преселници за налагане на своите политики в Украйна. Най-известният пример остава генерал-аншеф Петър Текелия, назначен за губернатор на Новорусия със задачата да се справи с местните запорожки казаки и да постави под контрол балканските преселнически групи.

Успоредно с използването на агенти за привличане на балкански колонисти, Русия развива и практиката да използва местни посредници за пропагандиране на руската кауза в навечерието и по време на военните действия в Дунавския басейн. През 1711 г. Петър I използва услугите на доброволеца Сава Владиславич-Рагузински. Няколко седмици по-късно, в Молдова, местният княз Димитър Кантемир съставя документа „Диплом и пункты“ (Лещиловская 2003: 72–73). За да достигне максимално лесно до местното население – основна цел на пропагандния акт, Кантемир съставя документа и на влашки – „Proclamația către țară a domnitorului Dimitrie Cantemir“. Прокламациите са част от един сериозен набор документи, разпространени от руското командване сред балканското население, с цел привличането му към руската кауза под знамето на „защита на Християнството и опазване на традициите и правата на християните“¹. Целта на двата документа е да служат като възвание на Русия към православните на-

¹ Съдържанието и датировката на отделните документи, свързани с прокламацията на Кантемир, може да откриете в статията на Андрей Пипиди (Pipidi 1973: 923–946).

роди на Балканите – най-напред черногорци, сърби и власи, но също така и българи, гърци и албанци.

Идеята на тези възвания е да представят руските войски като освободители, дошли да защитят правата на местното население и да му дадат възможност да състави свои собствени правителства под върховенството на Руската империя. Тези проглашения са повторени в хода на Екатеринините войни и са пряко свързани с идеята за поверяване на военното управление на окупираните територии на местни правителства, както и за набиране на възможно най-много доброволци от местните войски в рамките на руската армия. Ходът има ясна цел – наличието на местни отряди служи като легитимация на руските войски пред балканските християни и доказателство за освободителната мисия на Русия. Подобна тактика е развита и по време на Руско-турската война от 1806–1812 г. с привличането на Софроний Врачански и издаването на „Възвание към българския народ“ през 1810 г.

Безспорно най-дългия и богат опит с набирането на балкански нередовни войски има Османската империя. Интегрирането на местни наемници и нередовни формирания започва още през XV век, след като Мехмед I Челеби консолидира позициите на Полумесеца и предава на сина си Мурад II стабилна монархия, поела пътя към превръщането си в глобален политически играч.

Приобщаването на балканските нередовни войски в Османската империя върви по две направления. От една страна, то е свързано със създаването на привилегирани военизирани категории. Тяхната задача, наследявайки функциите на сходни средновековни общности, е да подпомагат опазването на границите и търговските пътища. Това им дава възможност да разполагат със собствено оръжие и да сформират бойни отряди, които могат да имат както локално значение, така и роля в по-големите кампании (Стоянов 2025). От друга страна, османските власти не се колебаят да наемат и хайдушки чети като част от общата тенденция към мобилизиране на нередовни войски – акънджии и азеби (Стоянов 2016). Поради смесения етнически характер на тези чети е трудно, поне до XIX век, да се установи каква част от тях са мюсюлмани и каква – християни. Във всеки случай, за разглеждания период и двете религиозни групи представляват де факто местно население, което налага да разглеждаме и местните турски

милиции – левенди, секбани и по-късните башибозуци – като част от това нередовно, военизирано съсловие.

През XVI век Портата все още се опитва да поддържа редовни списъци на „регистрираните акънджии“ (İnalçık et al. 1997), но след джелялийските бунтове и разпадането на държавните регулации около тях в хода на Дългата война (1593–1606) (Стоянов 2022), все по-трудно следи по какви пътища ангажираните от нея местни първенци осигуряват наемническия компонент за полевите армии. Този проблем се задълбочава през XVIII век, когато сформиранието на нередовните войски става изцяло по усмотрение на местните *аяни*, а Портата получава контингентите без отчетност за миналото на наемниците. Липсата на регулации достига своя връх по време на войните с Русия от 1787–1792 г. и особено през 1806–1812 г., когато кърджалийските банди, ту действащи като военни отряди, ту като разбойнически групи, се оказват напълно извън възможностите за контрол от страна на властта.

Що се отнася до привилегированото население, техните позиции са регламентирани с разпоредби, редовно издавани и ревизирани от османските власти. Броят на домакинствата, натоварени с определени повинности, намалява през XVII век спрямо XVI, но въпреки това представлява значителна прослойка – над 30 000 души само в българските земи (Hurchick 1993: 23). Подобни групи функционират и в Сърбия, Гърция, Албания и Босна. През XVIII век босненците и албанците съставляват основната част от локалните войски, мобилизирани от Портата. Самата идея за „арнаут“ се оформя през този период повече като проявление на социален статус, отколкото като етнически термин, както личи и от прозвището на вече споменатия сърбин Йован Албанец.

Като основен господар на балканските народи, напълно естествено Османската империя е силата, която ангажира техния военен потенциал в най-голяма степен. Но същевременно именно тя е и най-сериозно потърпевша от бунтовете и недоволството на балканците. За разлика от австрийските граничари, които остават верни на Виена, и от „сръбските“ поселения в Украйна, откъснати напълно от своята родина, балканските нередовни войски представляват постоянен проблем за османската администрация.

ТАКТИКО-ОПЕРАТИВНО ПРИЛОЖЕНИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ НЕРЕДОВНИ СИЛИ

Употребата на нередовните балкански части в състава на имперските армии следва естествената логика за приложение на такъв тип войски на бойното поле. Тъй като отрядите, осигурявани от балканското население, играят ролята на лека пехота и лека кавалерия, тяхната задача в хода на кампаниите е свързана с разузнаване, подсигуриране на тила и преследване на разгромени вражески части. Успоредно с това балканските войски се използват и за заемане на второстепенни гарнизони и за заплашване на комуникационните линии на противника. Високата им ефективност се предопределя и от терена на Югоизточна Европа. Пресечен от множество планини, хълмове, реки и гори, ландшафтът на региона благоприятства използването на мобилни и маневрени войски в сравнително малка концентрация.

Употребата на балкански контингенти не се изчерпва само с военните действия в Югоизточна Европа. Още по време на Тридесетгодишната война австрийските пълководци разчитат на нередовни хърватски и унгарски подразделения за подсилване на своите полеви армии (Wilson 2009). Тази практика продължава през XVII и XVIII век – нередовни части от граничари (грениери), включително пехота и лека конница (хусари), се използват във войните на Мария Терезия срещу Прусия и Франция, а по-късно и в Седемгодишната война (Rothenberg 1966). Австрийците включват балкански контингенти и в постоянните си войни срещу Франция в периода 1792–1814 г. (Bassett 2015).

Подобно на Хабсбургите, и Романови използват балканските контингенти в своите европейски конфронтации – Войната за полското наследство (1733–1739), Войната за австрийското наследство и Седемгодишната война. За разлика от Австрия, Русия премахва специализирания характер на своята версия на „Военната граница“ в периода 1760–1790 г.² Основна причина за това са големите казачки бунтове, най-вече въстанието на Пугачов (1774–1775). Както вече бе отбеляза-

² Става дума тук за интегрирането не само на местните колонии подобно на Славо-Сърбия и Нова Сърбия, но също така и за премахване на специфичната автономия на Казашкото хетманство.

но, още в средата на 1760-те проблемите с корупцията и липсата на централен контрол подтикват Петербург да затегне надзора над поселенията на балканските православни. Към края на XVIII век техните полкове са напълно интегрирани в състава на руската императорска армия. Това обаче не слага край на използването на балканските войски за активни военни действия. С окупирането на Бесарабия и Дунавските княжества след 1806 г. Русия влиза в директен контакт с българското и сръбското население по поречието на р. Дунав.

Русия активно подкрепя Сръбското въстание (1804–1813) и взаимодейства с българската общност във Влашко. Основен резултат от тези контакти е появата на нов етап от руската политика спрямо балканските народи – създаването на доброволчески корпуси на териториален принцип, които да подпомагат руските войски. Показателен пример в това отношение са българите, които през 1811 г. сформират под руско ръководство, но със собствено финансиране, Земската войска (Стоянов 2018: 360–368). В състав от около 3500 души този отряд изпълнява функциите, възлагани преди това на сръбските, българските и влашките хусари – поддържане на обоза, охрана на комуникационните линии и борба срещу вражеските леки кавалерийски части. Към тези задачи се добавя и гарнизонна служба: за кратко през 1811–1812 г. български отряд охранява Силистра.

От османската гледна точка наемните и нередовни контингенти играят изцяло поддържаща роля на бойното поле до началото на XVIII век. Техните задачи са свързани с поддържане на пътищата за комуникация, снабдяване на обоза и плякосване на вражеска територия. Не липсват примери за ангажиране на помощните войски и в ремонт на пътища и мостове, както и в подпомагане на обсадите на вражески крепости – практика, датираща още от времето на Мехмед II Завоевателя (Стоянов 2016: 113).

Със западането на тимарската система и драстичното увеличаване на огнестрелната пехота в европейските армии ролята на наемните и нередовни компоненти – левенди и секбани – нараства значително при сформирането на полевите османски армии. Както вече бе отбелязано, през XVIII век босненците и албанците осигуряват голяма част от тези войски, но в армията несъмнено влизат и отряди от православните територии.

Успоредно с редовните военни действия, нередовните сили се използват и за потушаване на бунтове, охрана на пътища и проходи, наблюдение на границите и превенция срещу навлизане на разбойнически банди, най-вече от Влашко. По време на Руско-турската война от 1806–1812 г. огромната част от действащите османски сили са именно нередовни и наемни подразделения, мобилизирани от аяните, които на практика вземат „на концесия“ воденето на войната от името на султаните Селим III и Махмуд II (Димитров 2015). Към тези подразделения се добавят и отрядите от бежанци от Кримското ханство, заселили се в пределите на Османската империя след 1787 г.

„ДЕКОЛОНИЗИРАНЕ“ НА ВОЕННАТА ИСТОРИЯ

Както показва направеното дотук изложение, балканското население на Австрийската, Руската и Османската империи съвсем не е пасивен участник в историческите процеси. Интегрирани по различна логика и в различна степен в отделните държави, народите на Балканския полуостров изиграват ключова роля за динамиката на конфликтите през Дългия XVIII век.

В светлината на новите тенденции в световната историография бъдещите изследвания на конфликтите в Югоизточна Европа непременно трябва да разглеждат местното население не само като реципиент, но и като транслятор и генератор на политическа, културна и военно-икономическа активност.

Необходимо е да се преоцени и ролята на местните агенти за насочването, активизирането и реализирането на имперските политики. Както показват примерите в статията, местни първенци и водачи изиграват съществена роля за мобилизирането на войски, администрирането на територии и провеждането на военни действия. В много случаи империите реагират на частната инициатива, вместо да я предизвикват целенасочено.

Друг важен аспект на разбирането на миналото е необходимостта да се зачитат всички етноси, населяващи Балканите в онзи период. В контекста на разглежданите тук проблеми общества като босненци, албанци и турци трябва да се третираят наравно с българи, гърци и

сърби като част от локалното балканско население. Това, че част от тях са изповядвали исляма и са се ползвали с известни привилегии спрямо християните, не променя факта, че са неделима част от етническото многообразие на региона. Към 1700 г. турците, населяващи Балканите, вече могат да се разглеждат и като местно население, тъй като от първите им поселения на полуострова са изминали три столетия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Новото време бележи динамичен етап в историята на Европейския Югоизток. Период на постоянни конфликти и борби за надмощие между империи и по-малки политически играчи, епохата от XV до XIX век се превръща в основа за изграждането на съвременните национални и етнически идентичности. Важна роля в този процес изиграват конфликтите, водени между трите големи империи – Австрийската, Руската и Османската.

В стремежа си да постигнат оптимален успех във военните действия, имперските правителства бързо осъзнават нуждата да интегрират местното население в своите военно-административни практики. Процесът е свързан с постепенното адаптиране на късносредновековните модели и преминаването към по-съвременни форми на административни структури, характерни за трансформациите на държавите през XVII–XVIII век. От хаотичното интегриране на бежански вълни и местни малцинства империите преминават към систематизирано изграждане на йерархични модели. В повечето случаи местните общности се оставят в определени форми на самоуправление, представляващи видоизменен вариант на техните средновековни структури. Термини като *кнезове*, *задруги* и *общини* ясно показват как ранномодерните монархии се стремят да интегрират опита на средновековните държави, адаптирайки го към изискванията на Новото време.

Изхождайки от нуждата да интегрират сходни по модел общности, и трите империи – съзнателно или не – включват в своите административни практики остатъци от византийското политическо наследство, обогатено от опита на балканските монархии, най-вече Бъл-

гария и Сърбия. Този континуитет е тясно свързан и с географските дадености на Балканите. В отсъствието на радикална технологична революция, способите за администриране, мобилизиране и утилизация на локалните ресурси остават до голяма степен непроменени в периода VI–XVIII век. Съвсем закономерно ранномодерните империи са принудени да адаптират вече съществуващите традиции, а не да създават напълно нови парадигми. Въпреки това нововъведението на Дългия XVIII век е в ясната способност на държавите да постигнат значително по-високо ниво на централизация спрямо балканските общности, привикнали на автономия и свобода на действие. На този фон Османската империя, поела пътя на децентрализация, се откроява спрямо общоевропейските политически модели, представени от Австрия и Русия.

Макар подходът към управлението на балканските нередовни сили да варира според конкретните социополитически условия, трите империи прилагат сходен модел за тяхната употреба в тактико-оперативен план. Балканските войски се използват като спомагателни, леки и мобилни формирования, ангажирани с тилова поддръжка, разузнаване, преследване на противника и рейдове в дълбочина на вражеска територия. Ясно личи, че централните командвания отказват да признаят на тези смятани за ненадеждни войски по-централна роля в оперативната доктрина. Причината е добре обобщена в забележка на генерал Пиколомини относно бунтовниците на Карпош, присъединили се към войските му: „Разбойниците от Рашка са опасна пасмина главорези, на които не може да се довери нито като войници в армията ми, нито смея да ги разпусна, страхувайки се от бедите, които могат да причинят, ако останат да действат на своя глава“ (Стоянов 2022: 409).

Тази двойственост – между очевидните ползи от използването на опитни, закалени войници и недоверието, което имперските военни и бюрократи изпитват към своите своеволни балкански съюзници и поданици – остава съществен елемент от имперските политики и през XIX век. Тя се обяснява както с огромната културна разлика между центъра и периферията в империите, така и – в случая с Хабсбургите и Османците – с религиозните различия между католици, православни и мюсюлмани.

Необходимостта от постоянно адаптиране и трансформация на имперските модели ясно показва, че балканското население съвсем не е пасивен участник в историческите процеси. В много случаи местни агенти и първенци се проявяват като активни страни в разиграващите се събития. По-горе бе споменато за сръбските агенти на руската корона, но тук трябва да отбележим и българските католици от родовете Парчевичи и Пеечевичи, които изиграват ключова роля в мобилизирането на войски в подкрепа на австрийската армия по време на Чипровското въстание, наред с различни дипломатически мисии през XVII век. Карпош също има своята активна роля, редом с войводата Страхил, което им носи и официално признание от австрийската корона. Впоследствие сръбски доброволчески корпуси участват във военните действия на Хабсбургите до края на XVIII век, винаги по инициатива на местни водачи.

Всичко това показва, че изследването на имперските политики в Европейския Югоизток следва да отчита спецификите на местното население. Историците трябва да ревизират своя подход към изучаването на регионалната история. Процесите от миналото не бива да се възприемат като еднопосочно налагане на имперски политики от центъра към периферията. В действителност става дума за многопластов културен, икономически и политически обмен, в който местните общности играят значителна и активна роля.

БИБЛИОГРАФИЯ

Генов, Георги. 2025. *Източният въпрос: Политическа и дипломатическа история, т. 1*. София, Акад. Издателство „Проф. Марин Дринов“. (Genov, Georgi. 2025. *Izstochniyat vopros: Politicheski i diplomaticheska istoriya, t.1*. Sofia, Akad. Izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Историја српског народа. Књига: Срби у XVIII веку. 1986. Belgrade, Srpska književna zadruga. (Istorija srpskog Naroda. Knyiga: Srbi u XVIII veku. 1986. Belgrade, Srpska književna.)

Лешиловская, Инна. (ред.) 2003. *Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII веке*. Москва, „Наука“. (Leštilovskaya, Inna. (red.) 2003. *Slavyanskije narody Yugo-Vostochnoy Evropy i Rossiya v XVIII veke*. Moskva, “Nauka”.)

Стоянов, Александър. *Тридесетгодишната война 1618–1648*. София, Милениум. (Stoyanov, Aleksandar. 2015. *Tridesetgodishnata vojna 1618–1648*. Sofia, Millenium.)

Стоянов, Александър. 2015. *Великата северна война: Триумфът на Петър I*. София, Милениум. (Stoyanov, Aleksandar. 2015. *Velikata severna vojna. Triumfat na Petar I*. Sofia, Millenium.)

Стоянов, Александър. 2016. *Османската експанзия 1453–1683*. София, Сиела. (Stoyanov, Aleksandar. 2016. *Osmanskata ekspanzija 1453–1683*. Sofia, Siela.)

Стоянов, Александър. 2018. *Руско-турските войни 1569–1878*. София, Сиела. (Stoyanov, Aleksandar. 2018. *Rusko-turskite voyni 1569–1878*. Sofia, Siela.)

Стоянов, Александър. 2022. *Османо-хабсбургските войни 1500–1792*. (Stoyanov, Aleksandar. *Osmano-habsburgskite voyni 1500–1792*. Sofia, Siela.)

Стоянов, Александър. 2025. *Българите между две катастрофи – 1396–1944*. София, Сиела. (Stoyanov, Aleksandar. 2025. *Balgarite mezhdu dve katastrofi 1396–1944*. Sofia, Siela.)

Широкорад, Александр, Б. 2000. *Русско-турецкие войны, 1676–1918 гг.* Москва/Минск, АСТ-Харвест (Shirokorad, Aleksandr B. 2000. *Russko-turetskie voyny 1676–1918 gg.* Moscow/Minsk, AST–Harvest.)

Aksan, Virginia H. 2021. *The Ottomans 1700–1923: An Empire Besieged*. 2nd ed. London, Routledge.

Aksan, Virginia H. 1998. “Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War.” – *War in History* 5, no. 1, pp. 23–36.

Bassett, Richard. 2015. *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619–1918*. New Haven, Yale University Press.

Black, Jeremy. 1994. *European Warfare, 1660–1815*. London, UCL Press.

Bracewell, Catherine Wendy. 2011. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*. Updated ed. Ithaca, Cornell University Press.

Cerović, Ljubivoje. 2002. *Srbi u Ukrajini*. Novi Sad, Srpsko-Ukrajinsko društvo / Muzej Vojvodine.

Davies, Brian L. 2007. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700*. London, Routledge. Davies, Brian L. 2011. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. London, Continuum.

Hochedlinger, Michael. 2023. *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. 2nd ed. London, Routledge.

Hupchick, Dennis. 1993. *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture Under Ottoman Rule*. Jefferson: McFarland and Co.

İnalçık, Halil, Donald Quataert. 1997. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume 2: 1600–1914*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kadercan, Burak. 2017. Ottoman Strategy and Statecraft in the Eighteenth Century. – *Diplomacy & Statecraft* 28, no. 3, pp. 430–453.

Katchanovski, Ivan; Kohut, Zenon E.; Nebesio, Bohdan Y.; Yurkevich, Myroslav. 2013. *Historical Dictionary of Ukraine*. 2nd ed. Lanham, MD, Scarecrow Press.

Kršev, B. N. 2011. Statuta Valachorum – Pravna osnova nastanka vojne granice – Krajine. – *Civitas* 2, pp. 129–148.

Kostyashov, Yurii. *General Ivan Horvat – A Serbian Adventurer in Russian Service (Second Half of the Eighteenth Century)*. (Publication details pending confirmation.)

LeDonne, John P. 2003. *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*. Oxford, Oxford University Press.

Mitchell, A. Wess. 2018. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire*. Princeton, Princeton University Press.

Pálffy, Géza. 2000. The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, edited by Géza Dávid and Pál Fodor. Leiden, Brill, pp.3–69.

Parvev, Ivan. 1995. *Habsburgs and the Balkan Orthodox, 1526–1595*. Boulder, CO, East European Monographs; New York, Columbia University Press.

Parvev, Ivan, et al. 2013. *Power and Influence in South-Eastern Europe: 16th–19th Century*. Münster, LIT Verlag.

Pippidi, Andrei. 1973. Politică și istorie în Proclamația lui Dimitrie Cantemir, din 1711, în „*Studii. Revistă de istorie*”, t.26, nr. 5, pp. 923–946.

Rothenberg, Gunther E. 1996. *The Military Border in Croatia, 1522–1747: A Study of an Imperial Institution*. Chicago, University of Chicago Press.

Storrs, Christopher. 2009. *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays*. Farnham, Ashgate.

Szabo, Franz A. J. 2007. *The Seven Years War in Europe, 1756–1763*. Harlow, Pearson Longman.

Wilson, Peter H. 2009. *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War*. London, Allen Lane.